

Leeskring Bibliotheek Rumst – 30 november 2015

Primo Levi **Is dit een mens**

Amsterdam Meulenhoff, 1999, 14e druk (Rainbow Essentials) 253 p.

O.T.: *Se questo è un uomo* (1946-1958). Vert. Frida De Matteis-Vogels

De auteur

Levi werd geboren op 31 juli 1919 in een gezin uit de Joodse middenklasse. Vanwege zijn kleine postuur, intelligentie en hekel aan sport werd Primo gepest op de lagere school. Ook zijn Joodse afkomst zette hem buiten de groep, hoewel het gezin volledig geassimileerd was en slechts de joodse feesten vierde om de familieband te versterken. Na de middelbare school ging Levi scheikunde studeren aan de Universiteit van Turijn om chemicus te worden. Hij behaalde uitstekende resultaten en kreeg na zijn studie de kans kreeg om een proefschrift te schrijven. Doordat in het fascistische Italië de anti-Joodse sentimenten voortdurend sterker werden en vanaf 1938 antisemitische wetten van kracht werden, kreeg Levi na zijn promotie geen betrekking aan de universiteit. Ook buiten de academische wereld slaagde hij er niet in een baan te vinden. Dit maakte hem uiterst wanhopig. Al vanaf zijn kindertijd had hij met enige regelmaat met ernstige depressies te kampen. Uiteindelijk kon hij onder een valse naam aan de slag in een klein laboratorium.

In 1939 ontdekte Levi zijn liefde voor wandelen in de bergen rond Turijn. De fysieke inspanning, het risico en de strijd met de elementen die hier geleverd werd, waren voor hem een uitlaatklep voor alle frustraties in zijn leven. In juni 1940 verklaarde Italië de oorlog aan Groot-Brittannië en Frankrijk. Tijdens de Tweede Wereldoorlog moest Levi onderduiken. In de zomer van 1942 raakte hij betrokken bij het verzet. Toen Turijn een jaar later tot de Republiek van Salò, de fascistische Duitse marionettenstaat, ging behoren, sloot Levi zich aan bij een groep gewapende partizanen, Giustizia e Libertà. De eenheid waarin hij terecht kwam, was slecht georganiseerd. De groep bestond voornamelijk uit studenten, waarvan de meesten nog nooit een wapen hadden leren hanteren. Een infiltrant zorgde ervoor dat Levi's afdeling werd opgepakt, hij werd op 13 december 1943 gearresteerd. Nadat gebleken was dat Levi een Jood was werd hij naar het doorvoerkamp in Fossoli gebracht. Hiervandaan werd Levi op 22 februari 1944 als Jood en verzetsstrijder gedeporteerd naar Auschwitz, waar hij werd tewerkgesteld in de Buna-Werke van Auschwitz-Monowitz. Levi overleefde Auschwitz, als een van de vijf overlevenden van een groep van 650 Italiaanse Joden, mede dankzij het feit dat hij als scheikundige een zogenaamde 'bruikbare Jood' was en bovendien wat Duits kende door de studie van zijn scheikundeboeken. Hij overleefde echter ternauwernood enkele selecties voor de gaskamer. Op 19 oktober 1945 - na een maandenlange reis - arriveerde Levi terug in Turijn. Al snel na zijn terugkeer begon Levi aan *Is dit een mens*, dat het eerste deel zou worden van een trilogie met oorlogsherinneringen.

Naast de drie oorlogsboeken, gebundeld onder de titel *De getuigenissen* schreef Levi nog tal van andere verhalen, gedichten en essays. Hij werkte tot zijn 55 jaar als technisch directeur voor een verffabriek, waarna hij fulltime schrijver werd. Levi overleed op 67-jarige leeftijd. Hij kwam ten val in een trappenhuis en viel enkele verdiepingen naar beneden. Was het een ongeluk of zelfmoord? De meningen zijn verdeeld. Hoewel het bewijs ontbreekt, wordt aangenomen dat Levi's dood zelfgekozen was.

Bibliografie

- Se questo è un uomo (1947) Heruitgave in 1958 vert. als *Is dit een mens* (1963)
- La Tregua (1963) vert. als *Het oponthoud* (1966) en als *Respijt* (1988). Verfilmd in 1997 door Francesco Rosi (over zijn lange terugreis van Auschwitz naar Turijn)
- Storie Naturali (1966) Keuze met verhalen uit beide bundels verscheen
- Vizio di forma (1971) in Nederl. vertaling als *De zesde dag* (1990).
- Il sistema periodico (1975) vert. als *Het periodiek systeem* (1987)
- La chiave a stella (1978) vert. als *De kruissleutel*
- Lilit e altri racconti (1981) vert. als *Lilith: verhalen*
- Se non ora, quando? (1982) vert. als *Zo niet nu, wanneer dan?*
- I sommersi e i salvati (1986) vert. als *De verdronkenen en de geredden* (1991)
- Dialogo. Primo Levi and Tullio Regge (Ned. vert. in: *Gesprekken*, 1991)

Het verhaal

In 1943 trekt Primo Levi als verzetsstrijder de bergen bij Turijn in, maar wordt al na enkele maanden opgepakt. Als jood wordt hij naar Auschwitz gedeporteerd en werkt hij als dwangarbeider, Häftling 174517, voor chemiereus IG Farben. In dit boek beschrijft Levi niet alleen de feitelijke gebeurtenissen in het kamp, maar vooral de lichamelijke en psychische ontluistering en de overlevingsmechanismen van de mens. Ten onder gaan vooral zij die de bevelen uitvoeren, niet méér eten dan hun rantsoen, en de regels van het kamp volgen. De geredden zijn zij die ritselen, bedriegen, afzetten en stelen. Er ontstaan nieuwe codes, veel complexer dan de te verwachten solidariteit onder onderdogs. Het besef groeit dat een medemens in de extreme context van het Lager alleen nog maar een rivaal kan zijn. En dan stelt Levi zich de vraag: "is dit een mens?", een vraag die betrekking heeft op de onderdrukkers én de onderdrukten. Soms ontmoet hij iemand die als mens in deze hel overeind blijft en dat geeft hem het vertrouwen en het geloof in een betere wereld dan die waar hij nu in leeft (bv. Steinlauf, p.51, Pikkolo Jean, p.156, Lorenzo, p. 165). Primo Levi is een van de weinigen die terugkeert uit Auschwitz.

Autobiografische elementen

Het boek is volledig autobiografisch. Onmiddellijk na de bevrijding schrijft hij *Is dit een mens*, dat wordt beschouwd als een van de klassieke getuigenissen over de jodenvervolging. Het grootste deel van het werk van Primo Levi is autobiografisch en gebaseerd op zijn alles bepalende ervaringen in het concentratiekamp.

Waardering van recensenten

"*Is dit een mens* is een monument van de kampliteratuur. Aangrijpend en angstaanjagend, een werkelijk ontluisterende analyse van het menselijk gedrag in de concentratiekampen." Johan Vandenbroucke, *De Morgen*, 25/02/1999

"Wat Levi heeft gedaan, is de door hem zeer bewonderde Dante navolgen, en zijn beschrijving van Auschwitz leest als een hedendaags *Inferno*, inclusief alle wreedheid, uitzichtloosheid en perversiteit. (...) Levi's wetenschappelijke kwaliteiten komen in zijn literair werk duidelijk tot uiting: hij schrijft helder en beknopt." Marc Hooghe, *De Standaard* 08/04/1999

"een groots, ondraaglijk boek. (...) het is een boek dat je nooit gelezen had willen hebben. (...) Nauwgezet en in een taal die de emotie zoveel mogelijk schuwt, beschrijft Levi de dagelijkse gang van zaken achter het schaamteprikkeldraad. E. Krijgsman in de *Volkskrant*, 06/02/2009

Waardering van de leeskring

De gebeurtenissen die Levi hier vertelt hadden iedereen in de groep zeer aangegrepen. De beklemming die hij weet op te roepen, de feitelijke van zijn herinneringen, het totaal gebrek aan rancune of haat t.o.v. de onderdrukkers konden rekenen op ieders bewondering. Yo had problemen met de vertaling, de taal leek ouder dan men van een

vertaling uit 1987 zou mogen verwachten. De goede beschouwingen die Levi de lezer ook mee geeft zetten aan tot denken en velen hadden meermaals een link gelegd met de politieke en sociale problemen waarmee we de laatste tijd worden geconfronteerd.

Opbouw

18 getitelde hoofdstukken beschrijven enkel de dertien maanden dat Levi gevangen was, de lezer hoort niets over het arriveren van de Russische bevrijders of over hoe hij uit het kamp weg geraakte. Een aantal hoofdstukken zijn thematisch zoals 'Het werk', 'KB', 'Onze nachten', maar in grote lijnen is het geheel chronologisch opgebouwd.

Tijd

De herinneringen worden chronologisch verteld in de onvoltooid tegenwoordige tijd en beslaan de tijd tussen zijn gevangenneming op 13 december 1943 en 27 januari 1945 als Russische soldaten het kamp Auschwitz bevrijden. De reis naar Auschwitz vanuit Fossoli bij Modena begint op 22 februari 1944.

Plaats en ruimte

Primo Levi bracht elf maanden door in kamp Auschwitz III-Monowitz in Zuid-Polen. Hij was namelijk een 'economisch bruikbare Jood' en werkte al die tijd in de Buna-fabriek voor de productie van synthetisch rubber, een fabriek die IG-Farben hier opstartte, maar die uiteindelijk nooit rubber heeft geproduceerd uit angst voor de geallieerde bombardementen. Dat Levi chemicus was en slaagde voor het scheikunde-examen was een van de voor hem gelukkige omstandigheden, het werk binnen hielp hem de laatste wintermaanden te overleven. Het sterftecijfer in dit werkkamp lag erg hoog. Het feit dat hij in de ziekenbarak lag op het moment dat het kamp ontruimd werd om de Russen voor te blijven bleek ook zijn redding.

Perspectief en verteller

Het perspectief ligt bij de auteur Primo Levi, het betreft zijn eigen belevenissen. Toch lijken de gebeurtenissen weinig persoonlijk gekleurd te zijn. Hij schrijft dan ook zelden vanuit de ik-vorm, meestal gebruikt hij de wij-vorm, waardoor de lezer zich ook voortdurend bewust is van de vele andere lotgenoten die Levi omringen. De auteur lijkt hiermee ook te zeggen dat hoogstpersoonlijke gevoelens in een vernietigingskamp niet meer bestaan, alles in de mens is nu gericht op overleven.

Personages

Er worden geen volledige personages geschetst in dit boek. Levi verklaart de reden daarvan zelf in het boek: "De personages van dit boek zijn geen mensen. Hun menselijkheid is bedolven, of ze hebben die zelf bedolven, onder wat hun is aangedaan of wat ze anderen hebben aangedaan. De gemene, stompzinnige ss'ers, de Kapo's, de politieken, de misdadigers, de grote en kleine prominenten, tot de slavenmassa van de Häftlinge toe, alle graden van de krankzinnige hiërarchie die de Duitsers hadden gewild, zijn paradoxalerwijs één in een en dezelfde innerlijke leegte." p. 168

Hij beschrijft ook het proces van ontmenselijking: Wie niets meer bezit, zelfs geen naam, zakdoek of foto, naar wie nooit meer geluisterd wordt, wie voortdurend ontbering lijdt in honger, kou en pijn, wie om te kunnen overleven gedwongen wordt om te stelen, die verliest tenslotte ook zichzelf. (zie ook p. 32)

De SS-ers zijn in Levi's verslag aanwezig, maar zeer op de achtergrond. Hij heeft weinig aandacht voor hen, ze zijn niet wat hem interesseert. De drang om te overleven staat geen beslommering met het Grote Kwaad toe: in iedere bedgenoot, in elke hongerige medegevangene die zijn hemd wil ruilen voor een homp brood, moet hij naast de lotsverbondenheid ook het ondeugdelijke zien, de mogelijkheid dat ook een vriend straks naast zijn bed zal staan wachten tot hij zo ziek is dat hij zijn eten laat staan.

Thema

De enige hoop voor een mens om te overleven is vasthouden aan zijn menszijn. (zie ook p. 168)

"...het vernietigen van een mens. (...) Niets behoort ons meer toe: ze hebben ons onze kleren, onze schoenen, ons haar ontnomen; als we iets zeggen wordt er niet geluisterd, en als er geluisterd zou worden, zou men ons niet begrijpen. Ook onze naam zullen ze ons afnemen: en als we die willen behouden, zullen we de kracht daartoe in onszelf moeten vinden, de kracht om met onze naam nog iets van onszelf, van degenen die wij waren, in leven te houden." p. 31

Motieven

- **Taal** die zijn ellende onder woorden brengt, de taal waarmee hij kan communiceren en de taal van een poëtische strofe uit Dante's Hel die hem troost en moed geeft: De zang van Ulysses in Hel uit De goddelijke komedie, XXVI, 85-142.
"Bedenkt uit welk zaad gij gesproten zijt:
Niet om als vee te leven schiep men u,
Maar om te reiken naar het hoogste en het beste." p. 156
Hij is bereid zijn soep te geven om zich de ontbrekende strofe te herinneren. p.158
- **Ontmenselijking**: De vraag die hij zich keer op keer stelt of dit nog mensen zijn en hij bedoelt daarbij zowel gevangenen als bewakers. De beschrijving hoe die ontmenselijking wordt doorgevoerd. "Het is donker en het sneeuwt; het is niet eenvoudig om overeind te blijven, en nog moeilijker om in de pas en in het gelid te blijven lopen; zo nu en dan struikelt er iemand voor ons en rolt in de zwarte modder, en dan moet je oppassen om niet op hem te trappen en om weer op je plaats in de rij te komen." Dergelijke kleine passages in de tekst laten de lezer voelen hoe medeleven met medegevangenen niet kon als je zelf wilde overleven en daarmee draagt het bij tot de ontmenselijking.
- **Hoe te overleven**:
Belang op leven en dood van kleine dingen: schoenen, naald en draad, knopen.
Overleven door kleine dingen: 'Het is een geluk dat het vandaag niet waait. Eigenaardig, op de een of andere manier heb je altijd het gevoel dat je geluk hebt, dat de een of andere toevalligheid, hoe nietig ook, je op de rand van de afgrond tegenhoudt en je laat leven. Het regent, maar het waait niet.' p. 180

Stijl

Ondanks het feit dat hij schrijft vanuit aangrijpende persoonlijke omstandigheden schrijft Levi in een afstandelijke, analyserende en sobere stijl. Zijn verslag maakt daardoor een eerlijke en feitelijke indruk waarin ook geen wrok tegenover de Duitsers of zelfbeklag doorklinkt. Levi sprak in zijn essay Over duister schrijven: "Het zegbare is te verkiezen boven het onzegbare, menselijke spraak boven dierlijk gejam."

Titel

De letterlijke vertaling van *Se questo è un uomo* is eerder: 'Als dit een mens is,...'. De Nederlandse titel *Is dit een mens* benadert deze betekenis nu er geen vraagteken staat.

Motto

De schrijver laat zijn herinneringen vooraf gaan door een variatie op een tekst uit de Bijbel, een tekst die Joden bij het dagelijks gebed rond de arm binden: Deuteronomium 6: 6-7. De auteur geeft hiermee aan dat er over de gruweldaden uit de kampen gesproken moet worden, dat iedereen er over moet horen en dat ze nooit vergeten mogen worden om het gevaar van herhaling te bezweren.

Ook in de bijgevoegde prologen en nawoorden spreekt hij de noodzaak uit dat er gesproken en geschreven moet worden over wat er gebeurd is in Duitsland. Hij wil de Duitsers ook begrijpen.

Genre

Autobiografische oorlogsherinneringen, kampverhalen.

Meer info

https://nl.wikipedia.org/wiki/Primo_Levi = uitgebreide bio

http://www.dbnl.org/tekst/_gid001199101_01/_gid001199101_01_0061.php = zeer gedegen artikel over de persoon en zijn schrijverschap.

<http://nrcboeken.vorige.nrc.nl/recensie/de-helderheid-van-primo-levi-de-schreeuw-is-armer-dan-de-stem> = bespreking van zijn essaybundel over de holocaust *De verdronkenen en de geredden*

Meer lezen?

De welwillenden / Jonathan Little

Nacht / Elie Wiesel

Kaddisj voor een niet geboren kind / Imre Kertész

Naakt onder wolven / Bruno Apitz

Het boek der kampen / Ludo Van Eck

Maus / Art Spiegelman

Uit naam van al de mijnen / Martin Gray

Discussievragen

Je hebt misschien al andere concentratiekampverhalen gelezen. Op welke wijze verschilt dit verhaal van wat je al gelezen hebt?

Primo Levi was wetenschapper, een scheikundige, chemicus. Vind je dit terug in zijn schrijfstijl? In welk opzicht? Zijn nieuwsgierigheid, analytisch vermogen? Manier om de wereld rondom hem te willen begrijpen?

Hoe intens ook zijn belevenissen in het kamp. Levi spreekt enkel af en toe over 'ik'. In zijn verslag gebruikt hij meer de wij-vorm. Wat voor effect heeft dit op het verslag?

Concentratiekampen worden ook vaak vernichtungslager of vernietigingskampen genoemd. In deze kampen worden vele Joden direct na aankomst vergast, maar op een andere manier worden ook de nuttige dwangarbeiders als Levi vernietigd. Hoe?

Vind je het niet vreemd dat de SS-ers, bewakers enz. maar een zeer kleine rol spelen in het boek? Wat is hiervan de reden?

Levi is nieuwsgierig naar de Duitsers, herhaaldelijk zegt hij dat hij ze zou willen ontmoeten "Niet uit wraakzucht, maar uit een persoonlijke behoefte om te weten hoe mensen kunnen zijn." P. 145 Als hij zijn scheikunde-examen moet afleggen ontmoet hij Doktor Panwitz, maar de blik die zij uitwisselen is die "als door een aquariumruit gewisseld tussen twee wezens die verschillende elementen bewonen,..." p. 146 Kun je die drijvende kracht tot begrijpen van zijn onderdrukkers in Levi begrijpen?

Wat zijn de gelukkige omstandigheden waarom Levi zo miraculeus heeft kunnen overleven?

Als hij op een dag mee mag om te soep op te halen komt een fragment uit De Hel van Dante bij hem op. Als hij vergeefs zoekt naar een versregel, is hij bereid om zijn kom soep te ruilen voor die regel. Begrijp je dat? Wat kan een gedicht in deze omstandigheden voor een mens betekenen? Hoe helpt taal?

Is dit een mens is een eerste deel van wat later zou uitgroeien tot een trilogie van zijn oorlogsherinneringen. Het laatste deel is een bundeling van essays waarbij de vraag 'Wie overleefde en waarom?' centraal staat, een thema dat hij ook in dit boek geregeld aankaart. Ook 'slachtofferschap' en 'schaamte' spelen een belangrijke rol in de bundel. Levi spreekt vaak over 'de schaamte slachtoffer te zijn geweest.' Kun je je dit voorstellen?

Primo Levi pleegde in 1987 zelfmoord. In een essay zei hij dat zovelen van de overlevenden na de bevrijding zelfmoord pleegden omdat pas met de bevrijding het inzicht in de eigen situatie kwam en dat inzicht ging gepaard met schuldgevoel en schaamte. "Schuld, waaraan? Toen alles voorbij was, kwam het besef boven niets of niet genoeg te hebben gedaan tegen het systeem dat ons in zijn greep had gehad. - Is er reden voor die schaamte achteraf of niet? Toen kon ik die vraag niet beantwoorden en nu kan ik dat nog niet, maar de schaamte was en is er, concreet, drukkend onaflatend." Is het realistisch om hierover schuld te voelen?